

Yazgan, P. ve Saylık, F. (2025). Doktora Öğrencilerinin Yaşadıkları Sorunların Akademik Özgürlük Bağlamında İncelenmesi: Mezun Görüşleri. *International Journal of Educational Policies*. Vol.19 (2), ss.101 - 134.

ISSN: 1307-3842

Doktora Öğrencilerinin Yaşadıkları Sorunların Akademik Özgürlük Bağlamında İncelenmesi: Mezun Görüşleri*

Pınar YAZGAN**
Ankara Üniversitesi

Faruk SAYLIK***
Milli Eğitim Bakanlığı

Özet

Bu araştırmanın amacı, doktora öğrenimini tamamlamış mezunların akademik yaşamlarında karşılaştıkları sorunları akademik özgürlük perspektifinden incelemek ve bu sorunların onların mesleki ve akademik gelişim süreçlerine etkilerini ortaya koymaktır. Çalışma hem lisansüstü eğitim sürecinde hem de sonrasında akademik özgürlüğün kullanımına dair deneyimleri anlamaya odaklanmıştır. Araştırmada nitel araştırma deseni benimsenmiş ve veri toplama aracı olarak görüşme tekniği kullanılmıştır. Farklı alanlarda çalışmalarını sürdüren ve doktora derecesine sahip beş katılımcıyla yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Katılımcıların görüşleri, akademik özgürlüğün sınırları, akademik ortamda karşılaşılan engeller ve bu engellerin bilgi üretim süreçlerine etkileri gibi temalar altında analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, katılımcıların büyük bir kısmının doktora eğitimi sürecinde ve sonrasında akademik özgürlüklerini tam anlamıyla kullanamadıklarını ortaya koymaktadır. Özellikle araştırma konularını belirleme, ifade özgürlüğünü kullanma ve araştırma sonuçlarını paylaşma gibi konularda açık veya örtük baskılarla karşılaşıldığı görülmüştür. Çalışmada dikkat çeken bir diğer bulgu, yayın yapma ve akademik performans baskısının akademisyenler üzerinde yarattığı sınırlamalardır. Bulgular, akademik özgürlüğün yalnızca siyasi değil, yapısal koşullar nedeniyle de sınırlandığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Akademik özgürlük, akademik özerklik, doktora mezunları, otosansür, yayın baskısı.*

* Bu makale, 18-21 Eylül 2024 tarihleri arasında Dicle Üniversitesinde düzenlenen EDUCongress'de bildiri olarak sunulmuştur.

** Öğretmen, MEB- Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi Doktora Programı. Ankara, Türkiye, Orcid: 0000-0002-8624-174X / pnyazgan@gmail.com

*** Dr., Öğretmen, MEB- Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi Doktora Programı mezunu, Ankara, Türkiye, Orcid: 0000-0003-0236-4070/ faruqsaylik@gmail.com

Yazgan, P. & Saylık, F. (2025). Doktora Öğrencilerinin Yaşadıkları Sorunların Akademik Özgürlük Bağlamında İncelenmesi: Mezun Görüşleri. [Examining The Problems faced by Doctoral Students in the Context of Academic Freedom: Graduate Perspectives]. *International Journal of Educational Policies*. Vol.19 (2), pp. 101 - 134.

ISSN: 1307-3842

Examining The Problems faced by Doctoral Students in the Context of Academic Freedom: Graduate Perspectives*

Pınar YAZGAN**

Ankara University

Faruk SAYLIK***

Ministry of National Education

Abstract

The aim of this study is to examine the challenges encountered by doctoral graduates in their academic careers from the perspective of academic freedom and to reveal how these challenges influence their professional and academic development. The study focuses on understanding experiences related to the use of academic freedom both during postgraduate education and in the subsequent phases of academic life. A qualitative research design was adopted, and interviews were used as the data collection method. The data were obtained through semi-structured interviews conducted with five participants who hold doctoral degrees and work in various fields, and were analyzed using descriptive analysis. Participants' views were examined under themes such as the limits of academic freedom, obstacles encountered in academic environments, and the effects of these obstacles on knowledge production processes. The findings indicate that most participants were unable to fully exercise their academic freedom during and after their doctoral studies. It was observed that they encountered explicit or implicit pressures particularly in areas such as choosing research topics, exercising freedom of expression, and disseminating research results. Another noteworthy finding of the study concerns the constraints created by publication pressure and performance-based evaluation systems on academics. Overall, the findings demonstrate that academic freedom is restricted not only by political dynamics but also by structural conditions.

Keywords: *Academic freedom, academic autonomy, doctoral graduates, self-censorship, publication pressure.*

**Teacher, MoNE (Ministry of National Education) – PhD student, Ankara University, Institute of Educational Sciences, Doctoral Program of Educational Administration, Ankara, Turkey. E-mail: pnyazgan@gmail.com

***Teacher, (Ministry of National Education) –PhD graduate from Ankara University, Institute of Educational Sciences, Doctoral Program of Educational Administration, Ankara, Turkey. e-mail: faruqsaylik@gmail.com

Giriş

Akademik özgürlük, üniversitelerin varlığını anlamlı kılan temel değerlerden biri olup bilimsel bilginin üretimi ve yayılmasında kritik bir rol oynar. Akademik özgürlük, yalnızca bireysel bir hak değil, aynı zamanda toplumun nesnel ve eleştirel bilgiye erişimini güvence altına alan kurumsal bir ilkedir. 1940 tarihli Statement of Principles on Academic Freedom and Tenure belgesinde, öğretim elemanlarının araştırma, öğretim ve kamuoyu önünde düşüncelerini ifade etme özgürlüğü çerçevesinde çalışmalarını sürdürebilmeleri için görev güvencesinin (tenure) vazgeçilmez olduğu vurgulanmıştır (AAUP, 1940). Bu kapsamda araştırmacıların uzmanlık alanlarında araştırma konularını bağımsız şekilde seçebilmesi, elde ettikleri bulguları açıkça tartışabilmesi ve sansüre uğramadan yayımlayabilmesi esastır.

Kurumsal anlamda akademik özerklik de bu özgürlüğün tamamlayıcısı olup üniversitelerin kendi akademik ve idari kararlarını siyasi otoriteden bağımsız biçimde alabilme yetisini tanımlar. Akademik özgürlük ve kurumsal özerklik, yalnızca akademik camianın sahip olduğu ayrıcalıklar olarak değil, aynı zamanda toplumun sürdürülebilir kalkınması ve demokratik gelişiminin sağlanması açısından da vazgeçilmez ilkeler olarak değerlendirilmektedir (UNESCO, 1998, s. 13). Nitekim akademik özgürlük, yükseköğretim kurumlarının farklı bakış açılarına açık bir ortam sunmasına, eleştirel düşüncenin gelişmesine ve bilgi üretiminin toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ilerlemesine olanak tanımaktadır (UNESCO, 1998, s. 10). Bu bağlamda, akademik özgürlük yalnızca bireysel ifade özgürlüğünü değil, aynı zamanda toplumsal sorunlara (örneğin yoksulluk, çevresel bozulma ve çatışma) çözüm üretme kapasitesini de besleyen temel bir koşul olarak değerlendirilmektedir. Ancak akademik özgürlüğün uygulamada ne ölçüde hayata geçirilebildiği, özellikle bazı ülkelerdeki politik ve kurumsal iklim nedeniyle tartışmalıdır. Son yıllarda Türkiye gibi ülkelerde yaşanan siyasal ve kurumsal değişimler, akademik alanın işleyişinde belirli düzeyde baskı ve otosansür ortamlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle 2016 sonrasında yükseköğretim kurumlarında yaşanan yapısal düzenlemeler ve siyasal iklimin neden olduğu idari uygulamalar, akademik özgürlüklerin kullanım biçimini

dolaylı olarak etkilemiştir (Human Rights Watch [HRW], 2018). Bu süreçte akademisyenler ve öğrenciler, araştırma konularını belirlerken veya fikirlerini ifade ederken daha temkinli davranma gereksinimi duyduklarını belirtmektedir (HRW, 2018). Bu durum, bazı alanlarda otosansür eğilimlerinin artmasına ve belirli konuların sınırlı biçimde ele alınmasına yol açmıştır (Sabancı, 2019). Dolayısıyla bu çalışma, Türkiye bağlamında, 2016 sonrasında yaşanan yapısal ve yönetsel dönüşümlerin akademik özgürlük ve özerklik anlayışı üzerinde etkili olduğu bir dönemde yürütülmüştür. Çalışma, 2015–2023 yılları arasındaki dönemde Türkiye’deki köklü üniversitelerden Ankara Üniversitesinde doktora düzeyinde öğrenim görmüş mezunların deneyimlerine odaklanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, doktora eğitimi almış bireylerin araştırma süreçlerinde akademik özgürlükten yararlanma düzeylerini ve karşılaştıkları engelleri toplumsal bağlamla ilişkilendirerek incelemektir. Bu amaçla, doktora derecesini tamamlamış ancak farklı iş kollarında kariyerini sürdüren katılımcıların deneyimleri üzerinden, akademik özgürlüğün kullanımı önündeki engeller ve bunların akademik yaşamlarına etkileri değerlendirilmiştir.

Akademik Özgürlük ve Akademik Özerklik

Kökenleri Orta Çağ Avrupa’sına uzanan üniversiteler, ilk olarak manastır temelli eğitimin elitist yapısına tepki olarak ortaya çıkan lonca benzeri örgütlenmeler şeklinde gelişmiş; zamanla bilgi üretimi, aktarımı ve uygulamasını bütünleştiren kurumsal yapılara dönüşmüştür (Özcan & Çakır, 2016). Latince *universus* kavramının topluluk ve birliktelik anlamları, üniversitelerin tarihsel olarak yalnızca mesleki formasyon veren kurumlar değil, aynı zamanda bilimsel bilgi üreten ve yayan merkezler olarak konumlanmasına işaret etmektedir (Bolay, 2011; San, 1992). Bu doğrultuda, üniversitelerin toplumsal gerçekliğe dayalı evrensel bilgi üretimini sürdürmesi ve elde edilen birikimi kamuya paylaşması, çağdaş toplumlarda temel bir işlev olarak değerlendirilmektedir. Geniş bir perspektiften bakıldığında üniversiteler; bilimsel, eleştirel ve akademik bilginin üretildiği; toplumsal yaşamı şekillendirecek fikirlerin ortaya konulduğu, tartışıldığı ve sistematik hale getirildiği; toplumsal sorunların tespit edilip çözüm önerilerinin geliştirildiği kurumsal mekânlar olarak tanımlanabilir. Bilimsel araştırmalar yürüten akademisyenlerin, uzmanlık alanlarında toplumsal sorunlara yönelik herhangi bir dış baskı olmaksızın çözüm arayabilmeleri, elde

ettikleri bulguları yayımlayabilmeleri ve düşüncelerini serbestçe ifade edebilmeleri “akademik özgürlük” kapsamında değerlendirilir (Çetinsaya, 2013). Akademik özgürlük, yalnızca bireysel bir hak değil, aynı zamanda yükseköğretim kurumlarının bilgi üretme, eleştirel düşünceyi geliştirme ve toplumsal ilerlemeye katkıda bulunma görevlerinin de temelidir. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR)’ın 15. maddesinin üçüncü fıkrasında, “Taraf Devletler, bilimsel araştırma ve yaratıcı faaliyetler için vazgeçilmez olan özgürlüğe saygı göstermeyi taahhüt eder” ifadesiyle (United Nations, 1966) bu hak uluslararası hukuk düzeyinde güvence altına alınmıştır. Benzer şekilde UNESCO’nun 1997 tarihli Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel belgesinde, akademik özgürlük; yükseköğretim personelinin araştırma yapma, öğretme, ulaştığı sonuçları yayımlama ve düşüncelerini herhangi bir sansür veya baskı olmaksızın ifade etme hakkı olarak tanımlanmakta ve kurumsal özerklikle birlikte yükseköğretimin vazgeçilmez unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir (UNESCO, 1997). Bu hakların korunması, demokratik işleyişin, bilimsel üretimin ve toplumsal gelişimin sürdürülebilirliği açısından kritik bir göstergedir.

Türkiye’de akademik özgürlüğün güvencede olması, yalnızca ulusal ve uluslararası belgelerde tanımlanan hakların varlığına değil, bu hakların uygulamada hayata geçirilmesine de bağlıdır. Son yıllarda rektör atama mekanizmalarında, öğretim elemanları, öğrenciler ve idari personel gibi üniversite bileşenlerinin karar alma süreçlerine katılımının kısıtlanması, kurumsal özerkliği zayıflatmakta ve hem akademisyenlerin hem de öğrencilerin akademik özgürlüklerini doğrudan etkileyebilmektedir. Bunun yanı sıra, 2016¹ sonrasında yürürlüğe giren olağanüstü hal dönemine ilişkin olarak, çeşitli ulusal ve uluslararası kaynaklarda yükseköğretim alanında idari ve yapısal düzenlemelerin gerçekleştirildiği rapor edilmektedir. Bu dönemde kamu görevinden çıkarma işlemleri ve disiplin soruşturmalarına yönelik uygulamalar, bazı kuruluşların akademik özgürlüğün kapsamı ve işleyişine dair değerlendirmelerinde ele alınan konular arasında yer almaktadır. Aynı dönemde bazı akademisyenlerin kamuoyuna açık açıklamalarının veya imza metinlerine

¹ 2016 yılı, 15 Temmuz darbe girişiminin ardından Türkiye’de Olağanüstü Hal’in ilan edildiği ve bu dönemde kamu kurumlarında çeşitli idari işlemlerin uygulandığı bir yıl olarak literatürde ele alınmaktadır.

katılımlarının ardından idari süreçlerle karşılaştıklarına dair örnekler de literatürde, akademik ifade özgürlüğünün güvenceleri ve sınırları üzerine yapılan tartışmalarda referans olarak aktarılmaktadır (Human Rights Watch [HRW], 2018; Scholars at Risk, 2021). Bu durum, Türkiye’de akademik özgürlüğün yalnızca hukuki metinlerde değil, aynı zamanda pratikte de etkin biçimde korunmasının önemini ortaya koymaktadır.

İdeal niteliklere sahip bir üniversitenin en temel yapı taşlarından birinin kuşkusuz özerklik olduğu söylenebilir. Aksoy’un (2021) değerlendirmesine göre özerklik, akademik özgürlüğü koruyan temel bir unsur olup, bu özerkliğin zedelenmesi durumunda üniversitelerin dış aktörlerin yönlendirmesine açık hâle gelerek akademik özgürlüğün doğrudan ya da dolaylı biçimlerde zayıflayabileceği ifade edilmektedir. Özerklik, yalnızca yönetsel bir serbestliği değil, aynı zamanda bilimsel düşüncenin, akademik üretkenliğin ve kurumsal kimliğin gelişebilmesi için gerekli olan entelektüel özgürlük alanını da ifade etmektedir (Ergüder, 2007). Türk Dil Kurumu’na (2025) göre özerklik, “bir topluluğun veya kuruluşun ayrı bir yasaya bağlı olarak kendi kendini yönetme hakkı” olarak tanımlanır. Bu tanım, yükseköğretim kurumlarının bağımsız birer bilgi üretim alanı olarak kendi kurallarını belirleyebilme, kaynaklarını yönetebilme ve akademik faaliyetlerini dış baskılardan uzak biçimde yürütebilme yetisini ima etmektedir. Karayalçın’ın (1964) da vurguladığı üzere, üniversitenin işlevlerini etkin biçimde yerine getirebilmesinin önkoşulu bu kurumsal özerkliğin korunmasıdır. Benzer biçimde Akarsu (1975), akademik özerkliği, dış otoritelerin belirlediği düzenlemelere eleştirel süzgeçten geçirmeksizin uymak yerine, üniversitelerin kendi değerleri ve normları çerçevesinde kendini yönetebilme kapasitesi olarak tanımlar. Bu bağlamda, araştırma konularının ve yöntemlerinin özgürce belirlenebilmesi, bilimsel ilerleme için gerekli serbestlik ortamının sağlanması, yönetsel vesayet ve hiyerarşik baskıların asgariye indirilmesi, öğretim üyelerinin ifade ettikleri görüşler nedeniyle sorgulanmaması ve araştırmalar için gerekli mali kaynaklara erişim gibi unsurlar akademik özerkliğin kapsamına dâhildir (Bilgili, 2016). Dolayısıyla, özerklik yalnızca bir yönetsel ilke değil, üniversitenin bilimsel meşruiyetinin ve toplumsal işlevinin sürdürülebilmesi açısından vazgeçilmez bir gereklilik olarak değerlendirilmelidir.

Özerklik kavramına ilişkin en kapsamlı tanımlardan biri, Lima Bildirgesi’nde yer almaktadır (Dünya Üniversiteler Servisi [DÜS], 2003). Bildirgeye göre özerklik;

yükseköğretim kurumlarının, iç işleyişleri, mali yapıları, yönetim süreçleri ile eğitim, araştırma ve toplumsal ilişkiler gibi alanlarda kendi politikalarını belirleme ve uygulamada, devlet ve toplumun diğer tüm güçleri karşısında bağımsız hareket edebilme yetisidir. Bu çerçeveye uyarınca üniversite özerkliği; “yönetimde özerklik”, “mali özerklik” ve “akademik özerklik” olmak üzere üç ana boyutta değerlendirilmektedir. Ancak bu şekilde başlıklar altında ele alınması, özerklik türlerinin birbirinden bağımsız olarak değerlendirileceği anlamına gelmemektedir.

Yönetimde özerklik (idari özerklik). Aktan’ın (2003) değerlendirmesine göre yönetsel özerklik, bir kurumun kendisine ilişkin kararları alma ve uygulama yetkisini elinde bulundurmasını ifade eder. Bu çerçevede üniversitelerin, üyelerinin demokratik biçimde oluşturduğu organlar aracılığıyla yönetilmesi ve denetlenmesi gerektiği; ayrıca öğretim elemanlarının dış otoriteler tarafından hukuki bir gerekçe olmaksızın görevlerinden uzaklaştırılamayacağı belirtilmektedir. Benzer şekilde bu konuda Lima Bildirgesi’nde, yönetsel özerkliğin temelini üniversite yönetim kadrolarına getirilecek kişilerin kurum tarafından özgürce seçilebilmesi ilkesinin oluşturduğu vurgusu yer almaktadır (DÜS, 2021). Bununla birlikte Bildirge, yönetsel özerkliğin devletin yükseköğretime ilişkin sorumluluklarının ortadan kalktığı anlamına gelmediğinin altını çizer. Bu çerçevede devletlerin, toplumdaki herkes için kapsayıcı bir yükseköğrenim sistemi planlama, organize etme ve uygulama yükümlülüğü bulunduğu ifade edilmektedir.

Mali özerklik. Kamu tüzel kişiliği bulunan bir kurumun kaynaklarını serbestçe kullanıp yapacağı harcamaları ve giderlerini bağımsız bir şekilde yönetmesi anlamına gelmektedir. Kendi idari sistemini oluşturan kamu tüzel kişiliğine sahip üniversitelerin, yönetim yapıları altında bulunan bir takım mali kaynaklarının olmasının yanında bu kaynakların üzerinde herhangi bir siyasi organın müdahalesi bulunmadan tasarrufta bulunma yetkisini de içerisinde barındırmalıdır. Bu tasarruf yetkisini üniversitelerin, bahsi geçen mali özerklik anlayışından alması kaçınılmazdır. Mali özerkliğin üç boyutu vardır. Bunlar, kendi bütçelerini hazırlayabilme, kendilerine mâli kaynak oluşturabilme ve oluşturdukları bu kaynakları kullanabilmedir (Erdem, 2013).

Akademik özerklik. Kurumsal kimliği anayasalarca belirtilen üniversitelerin, anayasal sınırlar içerisinde herhangi bir etki altında kalmayıp bağımsız eylemlerde

bulunabilme yeterliğidir. 11 Kasım 1997’de UNESCO tarafından ele alınan “Yüksek Öğretim Personelinin Statüsüne İlişkin Tavsiye Kararı’nda” özerklik; “yükseköğretim kurumlarının akademik çalışmaları, işleyiş kuralları, yönetimleri ve diğer faaliyetleri bakımından etkili bir karar alma için gerekli kendi kendini yönetme” şeklinde tanımlanmaktadır (Alpkaya, 2001, s. 230-232).

Türkiye’de akademik özerklik ve akademik özgürlük tartışmaları, yükseköğretim sisteminin yapısal dönüşümleriyle yakından ilişkili olup, özellikle son yirmi yıldaki merkeziyetçi yönetim anlayışı bu tartışmaları daha da belirginleştirmiştir. Dokuzuncu Kalkınma Planı “Yükseköğretim İhtisas Komisyonu Raporu”nda, üniversitelerin aşırı merkezi kontrol altında tutulmasının özerklik sorunlarını derinleştirdiği ve Türkiye’deki idari-mali özerklik modelinin uluslararası örneklerle karşılaştırıldığında oldukça sınırlı kaldığı açıkça ifade edilmektedir (DPT, 2006, s. 77). Bu tespit, akademik özgürlüğün ancak kurumsal özerklikle güvence altına alınabileceği yönündeki temel ilkeyi hatırlatmakta; özerkliği zayıflayan bir üniversitenin, akademik özgürlüğü koruma kapasitesinin de doğal olarak erozyona uğradığını göstermektedir.

Akademik Özgürlüğün Hukuki Temelleri

Hukuki düzeyde bakıldığında, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası akademik özgürlük ve bilimsel özerkliği güçlü ifadelerle güvence altına alıyor görünmektedir. 27. madde bilim ve sanat özgürlüğünü tanımlarken; 130. madde öğretim üyeleri ve yardımcılarının serbestçe bilimsel araştırma ve yayında bulunabileceğini düzenlemektedir. Bununla birlikte 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu, üniversitelerin bilimsel ve idari özerkliğe sahip olduğunu belirtse de (YÖK, 2007, s. 13–14), bu normatif çerçeve ile uygulama arasındaki uçurum giderek açılmıştır. Özellikle 2016 sonrasında çıkarılan Kanun Hükmünde Kararnameler ve bunları takip eden düzenlemeler, rektör atama süreçlerinde üniversite bileşenlerinin iradesini tümüyle devre dışı bırakarak idari özerkliği büyük ölçüde zayıflatmıştır. Rektörlerin üniversite içi seçim süreçlerine dayanmaksızın Cumhurbaşkanı tarafından atanması, yalnızca yönetsel özerklik üzerinde değil, aynı zamanda akademik özgürlüğün iklimi üzerinde de belirleyici bir baskı üretmektedir; zira kurumsal bağımsızlığın aşınması, akademisyenlerin ifade ve araştırma özgürlüğü üzerinde dolaylı bir oto-sansür mekanizmasını besleyebilmektedir.

Bu çerçevede akademik özgürlük ile akademik özerklik arasında kavramsal bir ayırım bulunsa da, bu iki kavramın birbirinden bağımsız düşünülmemeyeceği açıktır. Özgürlük bireysel düzeyde akademisyenin araştırma yapma, düşüncelerini ifade etme ve bilimsel sonuçlarını paylaşma hakkına işaret ederken; özerklik, üniversitenin kendi akademik, yönetsel ve bilimsel kararlarını dış baskılardan bağımsız şekilde alma kapasitesini tanımlar. Dolayısıyla akademik özgürlük, bireyin bilimsel faaliyette bulunma serbestliğiyle ilgiliyken; akademik özerklik, bu bireysel serbestliğin kurumsal düzeyde sürdürülebilir olmasını sağlayan temel yapısal koşulu oluşturmaktadır. Nitekim Gedikoğlu'nun (2013) da belirttiği gibi akademik özgürlük, ancak üniversitenin bilimsel ve yönetsel kararlarını özerk biçimde alabilmesi durumunda gerçek anlamda yaşama geçirilebilir.

Bu bağlamda akademik özerklik, üniversitenin hangi akademik faaliyetleri yürüteceğine, hangi programları açacağına, hangi araştırma alanlarını önceliklendireceğine ve öğretim süreçlerini nasıl organize edeceğine dair kurumsal iradesini ifade eder. Akademik özgürlük ise bu faaliyetlerin üreticisi olan akademisyenlerin, ortaya koydukları görüş, bulgu ve sonuçları herhangi bir baskı, yaptırım veya yönlendirme olmaksızın dile getirebilme hakkını kapsar. Günay'ın (2004) da vurguladığı üzere, üniversitelerde ifade özgürlüğünün karşılığı akademik özgürlükken; karar alma ve kurumsal irade ortaya koyma özgürlüğünün karşılığı üniversite özerklidir. Bu bütünlük içerisinde değerlendirildiğinde, akademik özgürlük ve akademik özerklik birbirini tamamlayan, yükseköğretimin hem epistemik hem kurumsal niteliğini belirleyen iki temel boyut olarak görülmelidir. Birinin zayıflaması diğerinin işlevselliğini doğrudan etkilediğinden, üniversitenin bilimsel üretim kapasitesinin korunması her iki kavramın da eşzamanlı ve bütüncül şekilde güvence altına alınmasına bağlıdır.

Akademik özgürlük, öğretim elemanlarının bilimsel faaliyetlerini baskıdan uzak bir şekilde yürütme hakkını ifade eder. Lima Bildirgesi'nin 1. maddesine göre akademik özgürlük, “akademik çevre üyelerinin tek tek ya da toplu halde bilgiyi araştırma, inceleme, tartışma, belgeleme, üretme, yaratma, öğretme, anlatma ve yazma yoluyla edinmeleri, geliştirmeleri ve iletmeleri” sürecinde sahip oldukları özgürlükleri kapsar. UNESCO ve Uluslararası Üniversiteler Birliği (IAU) tarafından yapılan tanımlamaya göre ise akademik özgürlük; akademik topluluğu oluşturan bilim

insanları, öğretim elemanları ve öğrencilerin, herhangi bir dış baskıya maruz kalmaksızın araştırma yapma, düşüncelerini açıklama, akademik üretim gerçekleştirme ve bu üretimleri paylaşma özgürlüğünü içerir (UNESCO–IAU, 1998; Akt. Seggie & Gökbel, 2014, s. 11).

Akademik özgürlük ilkesi, 1915 yılında Amerikan Üniversite Profesörleri Derneği (AAUP) tarafından yayımlanan bildiri ile ilk kez kurumsal olarak sistematik biçimde ele alınmıştır. Bu bildiride, öğretim elemanlarının akademik özgürlük kapsamında sahip olması gereken temel haklar ve bu hakların korunması için gerekli güvenceler ayrıntılı biçimde tanımlanmıştır (Rabban, 1990, s. 229). Bu tarihsel belge, bireysel akademik özgürlüğün üniversite yönetimlerince uygulanan tehdit ve baskılara karşı korunması adına önemli bir dönüm noktası kabul edilmektedir. Bu belgeye göre öğretim elemanlarının akademik özgürlük kapsamında sahip olması gereken temel haklar şunlardır:

- Bilimsel araştırmalar yürütme ve elde edilen sonuçları herhangi bir sansüre uğramadan yayımlama hakkı,
- Ders içeriklerini belirleme ve bu içerikleri kendi pedagojik yaklaşımlarına uygun biçimde sunma özgürlüğü,
- Yürüttükleri araştırmalar ve ifade ettikleri düşünceler nedeniyle kurumsal baskı, sansür veya cezai yaptırımlara maruz kalmama güvencesi.

Bu hakların kullanılmasının zeminini, kuşkusuz üniversite modellerinde yaşanan dönüşümler de sağlamıştır. 19. yüzyılın başlarında Alman düşünür ve devlet adamı Wilhelm von Humboldt'un geliştirdiği üniversite modeliyle birlikte, öğretim ile araştırmanın birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğu fikri yükseköğretim alanında geniş kabul görmeye başlamış; bu anlayış, modern üniversitenin kurucu ilkelerinden biri hâline gelmiştir. Scott'un (2006) da belirttiği üzere, Humboldt modeli araştırma etkinliklerini yükseköğretimin temel işlevlerinden biri olarak konumlandırmış ve akademik bilginin gelişiminde araştırma-öğretim bütünlüğünün önemini vurgulamıştır.

Bu gelişmeler, akademik bilgi üretiminin kurumsal yapılanışı ile akademik özgürlük ve akademik özerklik arasındaki ilişkinin de daha görünür hâle gelmesine

yol açmıştır. Çünkü üniversitelerin araştırma işlevi güçlendikçe, bilimsel üretimin siyasal, ekonomik veya bürokratik baskılardan bağımsız olmasını sağlayacak kurumsal özerklik mekanizmaları hayati bir önem kazanmıştır. Başka bir ifadeyle, modern üniversitenin temel niteliği olan özgün ve yenilikçi araştırmaların sürdürülebilirliği, akademisyenlere tanınan bireysel özgürlük kadar, üniversitenin karar alma süreçlerinde bağımsız hareket edebilmesine de bağlı hâle gelmiştir.

Dünya genelinde yaşanan bu dönüşüm, Türkiye'deki yükseköğretim sisteminin yapılanışını da doğrudan etkilemiştir. Türkiye'de lisansüstü eğitim, modern üniversite modelinin etkisiyle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sistematik bir çerçeveye kavuşmuş ve dört temel enstitü (eğitim, sosyal, sağlık ve fen bilimleri) üzerinden örgütlenmiştir (YÖK, 1996). Yüksek lisans programları öğrencilere bilimsel araştırma yapma, bilgiye erişme ve eleştirel değerlendirme becerileri kazandırmayı amaçlarken; doktora programları bağımsız araştırma yürütme, bilimsel sorunları geniş bir çerçevede analiz edebilme ve yeni sentezler ortaya koyabilme yeterliği kazandırmayı hedeflemektedir (Karakütük, 2007; Karakütük ve Özdemir, 2011). Lisansüstü eğitim, bu yönüyle yalnızca uzmanlaşmayı değil, aynı zamanda üniversitenin araştırma işlevinin güçlenmesini de sağlamaktadır.

Ne var ki lisansüstü eğitimin yaygınlaşmasıyla birlikte, bilimsel bilgi üreten akademisyenlerin özgün ve yenilikçi çalışmalar yürütmelerini mümkün kılan akademik özgürlük ve bu özgürlüğün kurumsal zemini olan akademik özerklik daha da kritik bir hâle gelmiştir. Çünkü araştırma kapasitesi arttıkça, özerkliğin sınırlı olduğu ortamlarda akademisyenlerin özgürce araştırma yapabilme olanağı daralmakta; bu durum hem bireysel bilimsel üretkenliği hem de üniversitelerin toplumsal rolünü zayıflatmaktadır. Akademisyenlerin araştırma ve öğretim yapma özgürlüğüne sahip olmaları, sadece kişisel bir hak değil, bilimsel bilginin toplumsal katkısı gereği kamusal bir gerekliliktir (Kükner, 2015). Bu nedenle, lisansüstü düzeyde özgün araştırmaların gerçekleştirilebilmesi, üniversitenin özerk bir kurumsal yapı olarak işlev görebilmesine doğrudan bağlıdır.

İlgili Araştırmalar

Modern üniversitenin Humboldt'tan günümüze uzanan araştırma odaklı yapısı, akademik özgürlük ve akademik özerklik arasındaki ilişkiyi yükseköğretimin temel belirleyeni hâline getirmiş; Türkiye'de lisansüstü eğitimin örgütlenme biçimi de bu tarihsel ve kurumsal çerçeve içinde şekillenmiştir. Bu bağlamda, literatürde akademik özerklik ve akademik özgürlük tartışmalarının genellikle hukuk fakültelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Doğan'ın (2015), 12 devlet üniversitesinde görev yapan 790 akademisyen ile yaptığı "Türkiye'deki Yükseköğretim Kurumlarında Hesap Verebilirlik ve Akademik Özgürlük" başlıklı doktora tezinde, Türkiye yükseköğretim kurumlarında hesap verebilirlik ve akademik özgürlüğün yeter olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Balyer'in (2011) devlet ve vakıf üniversitelerinden akademisyenlerle gerçekleştirdiği nitel çalışmada, katılımcılar akademik özgürlüğün yükseköğretim yönetimlerince yeterince tanımlanmadığını belirtmiş ve özgürlük kavrayışlarının ağırlıklı olarak "araştırma süreçleri ve bu süreçlerdeki sınırlılıklar" üzerinden şekillendiğini ifade etmişlerdir. Akademisyenlerin çoğu, 2011 yılı itibarıyla uygulamada ciddi kısıtlamalar yaşandığını dile getirirken, özellikle neoliberal yükseköğretim politikalarının üniversitenin rolüne ilişkin algıları dönüştürdüğünü vurgulamıştır. Maddi kaynak eksikliği, araştırma süreçlerini belirgin biçimde sınırlayan temel unsur olarak öne çıkmıştır.

Taştan ve Örddek'in (2019) OHAL dönemine odaklanan kapsamlı araştırması ise, akademik özgürlüğün olağanüstü koşullarda nasıl daraldığını nicel ve nitel verilerle ortaya koymaktadır. 13 ilde yürütülen çalışma, yükseköğretim kurumlarında akademik özerkliğin güvencede olmadığını, OHAL uygulamalarının oto-sansürü yaygınlaştırdığını ve hem akademisyenlerin hem de lisansüstü öğrencilerin ifade ortamının daraldığını göstermektedir. Katılımcıların ayrımcılık, dışlanma ve görevden alma gibi baskılarla karşılaştığı; öğrencilerin ise araştırma konularını seçme ve görüş açıklama konusunda kendilerini güvende hissetmedikleri rapor edilmiştir.

Güner'in (2017) eğitim fakültelerinde görev yapan öğretim üyelerine yönelik olarak yürüttüğü karma yöntemli doktora çalışması, görünürde ciddi bir sorun yaşanmadığı yönündeki beyanlara rağmen, bu durumun "yapay bir özgürlük hissi" ile

sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular, özellikle politik ya da aykırı bulunan alanlarda çalışan akademisyenlerin hem dışsal otoriter baskılarla hem de akademik topluluk içi mekanizmalarla sınırlandığını göstermektedir. Bu çerçevede, akademik özgürlüğün yalnızca devlet politikaları üzerinden değil, aynı zamanda akademik kültür ve mesleki ilişkiler yoluyla da şekillendiği anlaşılmaktadır.

Bozkurt'un (2012) örgütsel demokrasi ve akademik özgürlük ilişkisini inceleyen doktora çalışması, demokratik yönetsel yapıların akademik özgürlüğün kurumsal düzeyde uygulanabilirliği için belirleyici olduğunu göstermektedir. Katılımcılar; ayrımcılığın önlenmesi, hesap verebilir yönetim anlayışı, yönetsel kademelerde seçim esasının benimsenmesi, öğrenci ve diğer paydaşların karar süreçlerine katılımı, hiyerarşinin azaltılması ve araştırma izinlerinin kolaylaştırılması gibi unsurların akademik özgürlüğü güçlendirdiğini ifade etmiştir. Araştırma, akademik özgürlüğün yalnızca bireysel bir hak değil, kurumsal kültür ve demokratik yönetimle güvence altına alınabilecek yapısal bir alan olduğuna dikkat çekmektedir.

Yaşa'nın (2024) kamu üniversitelerinde yürüttüğü karma desenli araştırma ise, Türkiye'de üniversite özerkliği ve akademik özgürlüğe ilişkin güncel bir tablo sunmaktadır. Nicel ve nitel bulgular birlikte değerlendirildiğinde, öğretim elemanlarının büyük çoğunluğunun özerklik ve akademik özgürlüğün gerekliliklerine vurgu yaptığı, ancak Türkiye'de bu alanlarda ciddi sorunlar yaşandığını düşündükleri görülmektedir. Katılımcılar mali, yönetsel ve akademik özerklik eksikliğine; devlet finansmanının yetersizliği, atama temelli yöneticilik, araştırma ve ders içeriklerine müdahale, otosansür, iş güvencesizliği, etiketlenme ve liyakat sorunlarını öne çıkan kısıtlılıklar olarak belirtmiştir. Bulgular, neoliberal politikaların üniversiteleri giderek daha merkeziyetçi, performans odaklı ve politik müdahalelere açık bir yapıya dönüştürdüğünü göstermektedir.

Alkış (2015) "Akademik Özgürlük" başlıklı çalışmasında, akademik özgürlük kavramının içeriğini ortaya koymayı ve bu özgürlüğün anayasa hukuku bağlamında nasıl koruma altına alınabileceğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında, karşılaştırmalı anayasa hukuku ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarından yararlanılarak, Türk anayasa hukukunda akademik özgürlüğün hukuki temelleri ve koruma mekanizmaları tartışılmıştır.

Ergün (2014) ise akademik özgürlüğü, yükseköğretim kurumlarında öğretim

ve araştırma faaliyetlerini yürüten, öğrenim görmekte olan ve çalışan bireylerden oluşan akademik çevrenin; araştırma yapma, yayımlama, öğrenme ve öğretme gibi temel akademik etkinliklerini herhangi bir baskı ya da kısıtlama olmaksızın gerçekleştirebilmeleri için sahip olmaları gereken temel bir hak olarak tanımlamaktadır.

Bu bağlamda, bilimsel bilginin üreticisi olma sürecinde ilerleyen ve bilgiyi yaratma becerisi edinmeleri beklenen doktora öğrencilerinin akademik özgürlüğe ilişkin algıları, bu hakkı nasıl deneyimledikleri ve ne ölçüde kullanabildikleri, nitelikli insan gücü yetiştirme hedefi açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu araştırmanın temel problemi, lisansüstü düzeyde doktora eğitimi alan bireylerin akademik yaşamlarında karşılaştıkları güçlüklerin, akademik özgürlük ve akademik özerklik bağlamında nasıl tezahür ettiğini ortaya koymaktır. Araştırma, bu sorunların yapısal, kurumsal ve bireysel düzeydeki etkilerini derinlemesine incelemeyi hedeflemektedir.

Amaç

Bu araştırmanın amacı, Eğitim Bilimleri alanında doktora yapmış kişilerin doktora eğitimi sırasında karşılaştıkları sorunları değerlendirmeleri yoluyla akademik özgürlüğe ilişkin algılarını ve akademik özgürlükten yararlanma süreçlerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda araştırmanın amaçlarına ulaşmak için aşağıdaki sorular çerçevesinde çözümler yapılacaktır:

1. Eğitim bilimlerinde doktora eğitimi almış kişiler akademik özgürlüğe yükledikleri anlamı nasıl ifade etmektedir?
2. Eğitim bilimlerinde doktora eğitimi almış kişiler akademik çalışmalarını yürütürken kendilerini özgür hissetme durumlarını nasıl ifade etmektedir?
3. Eğitim bilimlerinde doktora eğitimi almış kişiler, kendi uzmanlık alanlarında ya da uzmanlık alanları dışındaki konularda fikir beyan etme konusunda neler düşünmektedir?
4. Eğitim bilimlerinde doktora eğitimi almış kişiler, araştırma ve yayın yapma süreçleri ile akademik özgürlük arasında nasıl bir ilişki kurmaktadır?

5. Akademik özgürlüğün, bilimsel gelişme ve toplumsal kalkınma süreçleriyle olan ilişkisi eğitim bilimlerinde doktora eğitimi almış kişiler tarafından nasıl değerlendirilmektedir?

Yöntem

Araştırmanın bu bölümünde araştırma modeli, çalışma grubu, verilerin toplanması, verilerin analizi kısımlarına yer verilmektedir.

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, doktora düzeyinde eğitimini tamamlamış bireylerin akademik faaliyetleri (örneğin ders alma, tez hazırlama, araştırma yürütme, seminer sunma, makale yazma ve danışmanlık ilişkileri gibi) sırasında karşılaştıkları akademik özgürlük sorunlarının ve bu sorunların bağlamına özgü koşulların derinlemesini amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yöntem, araştırmanın amaçladığı gibi deneyimlerin, algıların ve bağlamsal etkenlerin ayrıntılı biçimde anlaşılması için uygun bir çerçeve sunmaktadır. Fraenkel, Wallen ve Hyun'a (2012) göre, nitel çalışmalarda bireylerin deneyimlerini oluşturan ilişkiler, etkinlikler, durumlar ve bu unsurların taşıdığı anlamlar araştırılmaktadır. Yıldırım ve Şimşek'e (2011) göre ise nitel araştırmalarda en sık başvurulan veri toplama yöntemleri; görüşme, gözlem ve doküman incelemesidir. Görüşme, araştırmacının karşısındaki kişiden bilgi elde etmeye yönelik gerçekleştirdiği amaçlı etkileşimdir. Bu çalışma kapsamında tercih edilen görüşme tekniği, esnek ve derinlemesine veri toplama imkânı sunan yarı yapılandırılmış görüşme biçimidir.

Bu çalışmada nitel veri toplama tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, katılımcıların akademik özgürlük deneyimlerini kendi ifadeleriyle derinlemesine aktarabilmelerine olanak tanımıştır. Görüşmeler öncesinde, çalışmanın alt amaçları doğrultusunda açık uçlu sorulardan oluşan bir görüşme formu hazırlanmıştır. Sorular, doktora eğitimi sürecinde karşılaşılan akademik sınırlamalar, ifade özgürlüğü, danışman ilişkileri ve araştırma süreçlerindeki engeller gibi temaları kapsamıştır. Tüm katılımcılara aynı temel sorular yöneltilmiş; ancak görüşmeler, katılımcıların yanıtları doğrultusunda esnek biçimde derinleştirilmiştir. Görüşmeler, yüz yüze ve uygun görüşme ortamlarında gerçekleştirilmiş; her görüşme yaklaşık 30–45 dakika sürmüştür. Katılımcıların

izinleri alınarak ses kaydı yapılmış ve elde edilen veriler yazılı döküm haline getirilmiştir. Verilerin güvenilirliğini sağlamak amacıyla, kodlama süreci sonrasında elde edilen temalar, benzer araştırmalarla karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, 2015-2023 yılları arasında Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri doktora programlarından birinden mezun olmuş beş katılımcı oluşturmaktadır.

Ankara Üniversitesi, geçmişten bugüne tarihsel, kurumsal ve siyasal bağlamda akademik özgürlük tartışmalarının en görünür olduğu üniversitelerdendir. Türkiye'nin cumhuriyet döneminde kurulan ilk üniversitesi olarak, yükseköğretimin bilimsel özerklik ve kamusal sorumluluk ilkelerine dayalı bir biçimde örgütlenmesinde öncü bir rol üstlenmiştir. Ankara Üniversitesi, uzun yıllar boyunca farklı disiplinlerde güçlü akademik geleneklerin oluştuğu, eleştirel düşüncenin kurumsallaştığı ve toplumsal meseleler üzerine söz üreten akademisyenlerin bulunduğu bir yapıya sahip olmuştur. Bu nedenle üniversite, akademik özgürlüğün hem korunması hem de sınanması açısından önemli bir gösterge işlevi görmektedir. Siyasal dönüşümlerin yükseköğretim kurumları üzerindeki etkilerinin ilk gözlemlendiği kurumlardan biri olması, akademik özgürlüğün pratikte nasıl genişlediği veya daraldığına dair somut veriler sunmaktadır. Özellikle 1980 sonrası YÖK'ün kurulması, 2016 sonrasındaki olağanüstü hal süreci ve rektör atanma biçimlerinde yaşanan değişiklikler gibi kırılma noktaları, Ankara Üniversitesi çevresinde akademik özerklik ve akademik özgürlük bağlamında yoğun tartışmalara yol açmış ve bu üniversiteyi Türkiye'deki daha geniş yapısal dönüşümlerin bir yansıması hâline getirmiştir. Bu sebeplerle temsil gücü ve erişilebilirlik kısımları da dikkate alınarak araştırma grubu belirlenmiştir.

Araştırmanın amacına uygun olarak, katılımcıların akademik özgürlük kavramına ilişkin derinlemesine ve nitelikli görüşler sunabilecek birikime sahip olmaları esas alınmıştır. Bu doğrultuda örneklem, amaçlı örnekleme yöntemine dayalı olarak belirlenmiştir. Nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan bu yöntem, araştırmanın konusu hakkında bilgi açısından zengin durumların seçilmesine olanak tanımaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Amaçlı örnekleme stratejileri içerisinde yer alan uzman görüşü örnekleme ve ölçüt örnekleme, araştırmanın amacına uygun olarak bu grubu

seçmenin temel dayanaklarını oluşturmaktadır. Katılımcıların belirlenmesinde, doktora sürecini tamamlamış olmaları ölçüt olarak alınmış; böylece doktora eğitiminin yapısı, akademik sosyalizasyon süreçleri, araştırma kültürü ve akademik özgürlük–özerklik algıları konusunda derinlikli deneyime sahip katılımcılara ulaşılması amaçlanmıştır. Aynı bölümden mezun olmaları, ortak bir akademik bağlam içinde yetişmiş olmaları bakımından karşılaştırılabilir veriler elde edilmesini kolaylaştırırken; farklı kariyer yollarına yönelmiş olmaları ise çeşitlilik sağlayarak zengin bir bakış açısı oluşturmuştur. Dolayısıyla bu katılımcıların seçimi, araştırmanın amaçları doğrultusunda bilgiye erişim, deneyim derinliği ve bağlamsal uygunluk açısından en yüksek katkıyı sağlayacak bir örneklem yapısının oluşturulmasını mümkün kılmıştır. Bu yaklaşım, akademik özgürlük kavramının aynı disiplin içindeki farklı bireysel deneyimlerle nasıl anlamlandırıldığını karşılaştırmalı biçimde incelemeye olanak sağlamıştır. Tablo 1’de katılımcıların betimsel özellikleri belirtilmiştir.

Tablo 1. *Katılımcıların Betimsel Özellikleri*

Kod	Cinsiyet	Yaş	Mezuniyet / Akademik Alan	Meslek / Görev
K1	Erkek	42	Ankara Üniversitesi Sınıf Öğretmenliği (Lisans); Eğitim Bilimleri alanında Doktora	Öğretmen, MEB
K2	Kadın	39	Ankara Üniversitesi Sınıf Öğretmenliği (Lisans); Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri (YL); Eğitim Bilimleri - (Doktora)	Kültür Bakanlığı – Devlet Tiyatrosu Personeli
K3	Erkek	45	ODTÜ Lisans; Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Doktorası; 2016 itibarıyla Hukuk Lisansı ve Yüksek Lisansı (tamamladı)	Öğretmenlik, okul yöneticiliği yapmış
K4	Kadın	49	Öğretmenlik Lisans (üniversite belirtilmemiş); Ankara Üniversitesi Bilimleri (YL)- Bilimleri (Doktora)	Üniversitede uzun süre öğretim elemanı /Halen akademisyen
K5	Kadın	48	Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi (Lisans); Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri (Doktora)	Halk Eğitimi Merkezi Öğretmeni

Verilerin Toplanması

Bu çalışmada katılımcıların akademik özgürlüğe ilişkin yaşadıkları sorunları ortaya çıkarmaya yönelik yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmadan önce, konuya

ilişkin bazı sorular ve ölçekler incelenmiştir. Alan yazın taraması sonucunda görüşme formu hazırlanmıştır. Form, eğitim bilimleri alanında uzman iki öğretim üyesine incelenmiş ve onların görüş ve önerileri doğrultusunda son haline getirilmiştir. Balcı'ya (2007) göre, araştırmaya katılan bireylerin tutum, davranış ve düşüncelerine ulaşmak amacıyla gerçekleştirilen görüşme; iki kişi arasında bilgi alışverişini mümkün kılan sosyal bir etkileşim biçimi olarak tanımlanır. Bu çalışmada, yarı yapılandırılmış ve açık uçlu sorulara dayalı bir görüşme yöntemi kullanılmış ve veri toplama süreci bu doğrultuda yürütülmüştür. Veriler toplanmaya Haziran 2024 yılında başlanmış ve Ağustos 2024 yılında sonlanmıştır.

Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri doktora programlarından birinden mezun olan katılımcılara ulaşmak amacıyla, ilk belirlenen kişiler aracılığıyla önerilen yeni katılımcıların sürece dahil edildiği kartopu örnekleme yöntemi kullanılmış, bu kişilere ve durumlara ulaşmak için evren takip edilmektedir (Creswell, 2015). Program adının anonimleştirilmesi amacıyla, mezunların doktora programları ya da programın bilim dalı değil anabilim dalı adı program adı olarak belirtilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında toplanan veriler, nitel araştırma desenine uygun olarak araştırmacı tarafından analiz edilmiştir. Öncelikle, görüşmeler ses kayıt cihazı aracılığıyla kaydedilmiş, ardından bu kayıtlar bilgisayar ortamına aktarılmış ve yazılı metinlere dönüştürülmüştür. Elde edilen metinler, araştırma soruları doğrultusunda dikkatle okunarak kodlanmış ve temalara ayrılmıştır. Betimsel analiz sürecinde, katılımcıların görüşleri araştırmanın alt amaçlarına karşılık gelen temalar altında gruplandırılmış, her bir görüş özgün bağlamını koruyacak biçimde sınıflandırılmıştır. Kodlama ve tema belirleme işlemleri, içerik tutarlılığı gözetilerek araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiş; veriler arasındaki benzerlik ve farklılıklar temel alınarak anlamlı gruplamalar oluşturulmuştur.

Analiz sürecinde, ulaşılan bulgular doğrudan alıntılarla desteklenmiş, katılımcıların ifadeleri yoruma açık olmadan aktarılmıştır. Bu doğrudan aktarımlar, okuyucunun katılımcı perspektifini daha iyi anlayabilmesi için titizlikle seçilmiştir. Veriler tematik düzeyde ele alınmış ve sistematik biçimde analiz edilerek sonuçlara

ulaşmıştır. Araştırmacı, temalar arasındaki ilişkileri açıklamış, bulguları yorumlamış ve mevcut durum ile daha geniş bağlamlar arasında bağlantılar kurarak değerlendirmelerde bulunmuştur.

Bulgular

Bu bölümde, doktora düzeyinde eğitim almış katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda elde edilen veriler, araştırma soruları doğrultusunda temalar hâlinde analiz edilmiş ve doğrudan alıntılarla desteklenerek sunulmuştur.

1. Katılımcıların Akademik Özgürlük Hakkındaki Düşünceleri

Katılımcılara öncelikle “Akademik özgürlük deyince ne anlıyorsunuz? Akademik özgürlüğü nasıl tanımlarsınız, akademik özgürlükler hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?” şeklinde sorular yöneltilmiş ve bu kapsamda akademik özgürlükle ilgili bireysel algılarına odaklanılmıştır.

Katılımcıların akademik özgürlüğe dair fikirlerinin; araştırmacının bilgi üretim sürecinde istediği konuyu çalışabilmesi, özgürce sonuçlarını yayabilmesi, içerden ya da dışardan herhangi bir baskıya maruz kalmadan üretebilme özgürlüğü çerçevesinde yoğunlaşmaktadır.

Bilgi üretim sürecinde hem araştırmacıların hem öğrencilerin özgürce kendini ifade edebilmeleri, bilgi üretim sürecinde çok müdahaleyle karşılaşmamaları, özellikle sosyal bilimler alanında bizim gibi alanlarda (K2).

Kendi gerçeğinden ihtiyaç duyduğu, ilgi duyduğu ve problem gördüğü alanda araştırmasını kendisinin örgütleyebilmesi. Sözünü söyleyebilmesi, sonuçlarını yayabilmesi ve bütün bunlar yapılırken de bu güdüyü içsel motivasyonla yapabilmesi(K4).

Katılımcılara, akademik özgürlük kavramına ilişkin temel belge, bildiri ve literatürden haberdar olup olmadıkları; bu bilgiye ne tür kaynaklar aracılığıyla ulaştıkları sorulmuştur. Katılımcıların akademik özgürlüğe ilişkin metinlerden haberdar oldukları, buna ilişkin bilgileri genelde yüksek lisans ya da doktora döneminde aldıkları belli derslerde edindikleri görülmüştür. Bunun dışında katılımcıların kurumlarında ya da üniversitelerinde akademik özgürlüğe ilişkin herhangi bir bilgilendirme eğitimi almadıkları belirtilmiştir.

Akademik özgürlükler adı altında bir ders almadım ama aldığım dersler içerisinde bu tür tartışmalarda bulundum. (K2)

Hem lisansta hem de diğer lisans üstü kısımlardaki eğitimlerimde adı bu olmasa bile derslerin içerisine serpiştirilmiş, tartıştığımız, üzerine tartıştığımız zamanlar oldu. Özellikle Ankara Üniversitesi'ndeki yüksek lisans ve doktora eğitimim sırasında, üniversiteler ve akademik özgürlükler konusunu ele alan bir ders kapsamında bu meselelerin daha ayrıntılı ve derinlemesine tartışıldığını hatırlıyorum (K5).

Katılımcılara, akademik özgürlüğü kişisel ve mesleki açıdan ne derece önemsedikleri ve bu önemin altında yatan gerekçelerin neler olduğu sorulmuştur. Katılımcılar akademinin varlığının akademik özgürlüğe bağlı olduğunu, akademik özgürlüğün olmadığı koşullarda bilimsellikten, bilimsel bilgiden söz edilemeyeceğini belirtmişlerdir.

Akademik özgürlüğün olmadığı durumda bilimsellikten bahsedemeyiz diye düşünüyorum..... Eğitim-öğretim ortamlarında akademik özgürlük yok ise akademisyenler konu, içerik, yöntem, değerlendirme vb. de özgür davranamayacak, bu durumda eleştirel düşünceden bilimsellikten bilimsel bilgiden söz edilemeyecek, iyi yetişmiş yükseköğretim mezunlarına sahip olunamayacak, toplumun ihtiyaç duyduğu nitelikli insangücü sağlanamayacak ki bilgi toplumunun en önemli girdisi bu, toplumsal refah, gelişmişlik sağlanamayacak vb. gibi zincirleme birbirini etkileyen sonuçları olacaktır (K3).

Akademik özgürlük olmayan bir yerde üniversite de olmaz zaten. Üniversite olmayacağı gibi sizin aşama kat etmeniz, insanlığın ortak yararına bir şey üretmeniz, kendinizi bulmanız, o özgürlük alanda eyleyebilmeniz, özgürleşmeniz, kişi olarak özgürleşmeniz mümkün değil. Onun için son derece kıymetli yani (K5).

Katılımcıların tanımlamalarında, akademik özgürlük büyük ölçüde araştırmacının kendi ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda bir konuyu seçme, bu konuda özgün biçimde üretim yapma ve sonuçlarını sansüre uğramaksızın paylaşabilme hakkı olarak algılanmaktadır. Sosyal bilimler alanında bu özgürlük, özellikle müdahalesiz bir ifade ve üretim ortamı talebiyle öne çıkmaktadır. Katılımcıların akademik özgürlüğe dair bilgi edinimleri, çoğunlukla lisansüstü eğitim sürecinde belirli derslerin içinde dolaylı olarak gerçekleşmiş; ancak üniversitelerde bu konuda sistematik bir oryantasyon ya da

kurumsal eğitim sürecinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca akademik özgürlüğün yalnızca bireysel bir hak değil, üniversitenin ve toplumun bilimsel gelişimi için elzem bir ön koşul olduğu da açıkça vurgulanmıştır.

Katılımcıların akademik özgürlüğe ilişkin görüşleri, UNESCO-IAU (1998) bildirgesinde yer alan “araştırma, öğretme, öğrenme ve yayma faaliyetlerinde baskıdan bağımsız çalışma hakkı” ile birebir örtüşmektedir. Ayrıca, Lynch (2006) akademik özgürlüğün sadece bireysel ifade hakkı değil, eleştirel kamusal düşüncenin temel aracı olduğunu vurgulamaktadır; bu da katılımcıların özgürlük olmadan bilimsellikten söz edilemeyeceğine dair ifadelerini desteklemektedir. Kurumsal düzeyde sistematik bilgi aktarımının eksikliği ise, Aksoy’un (2021) çalışmasında Türkiye üniversitelerinde akademik özgürlüğün daha çok bireysel farkındalıkla sınırlı kaldığı ve yapısal korumadan yoksun olduğu bulgusuyla paralellik göstermektedir.

2. Katılımcıların Akademik Çalışmalar Yürütürken Kendilerini Özgür Hissetme Düzeyleri

Katılımcılara, kendilerini bir akademisyen aday olarak ne ölçüde özgür hissettikleri ve özgürlük hissini zayıf olması durumunda bunun altında yatan nedenlerin neler olduğu sorulmuştur. Bu doğrultuda, katılımcıların akademik çalışmalar yürütürken hissettikleri özgürlük düzeylerinde farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle bazı katılımcılar, 2016 yılı üniversite tasfiyelerinden önceki dönemde akademik açıdan daha özgür bir ortamda olduklarını belirtmiş; ancak son yıllarda bu özgürlük alanının daraldığını ifade etmişlerdir. Bu duruma ilişkin K5’in değerlendirmesi şu şekildedir:

Ben şanslı bir ekolden geliyorum. Bana her şeyin çalışılabileceği akademik özgürlükler alanının daha da genişletilmesi gerektiğini söyleyen benimle bunu tartışan, beni bu anlamda dinleyen, yetiştiren hocalarımdan olduğu bir akademik ekolden geliyorum. Ankara Üniversitesi ekolünden geliyorum. 2016 öncesi. Bunu da belirtmekte fayda var (K5).

Katılımcılara, tez konusu belirleme, araştırma yürütme, ödev hazırlama ya da ders içi etkileşimlerde herhangi bir çekimserlik ya da baskı deneyimi yaşayıp yaşamadıkları; bu tür durumların söz konusu olması halinde, bu baskıların olası nedenlerinin neler olduğu sorulmuştur. Katılımcılardan K3 akademik çalışmalar yürütürken ülkenin içinde bulunduğu politik koşullardan akademilerin de etkilendiğini dolayısıyla bu

koşulların ifade özgürlüğünü kısıtladığını şu şekilde ifade etmektedir:

Ülkenin ve üniversitelerin içinde bulunduğu durum politik koşullar malum. Yakın zamanlarda yaşanan krizler, üniversiteler üzerindeki baskılar, müdahaleler, şaibeli atama süreçleri, nepotizm vs. bir sürü unsur var. Bu toplumda temel insan haklarından biri olan düşünce ve ifade özgürlüğü kısıtlı. Böyle bir ortamda akademisyenler ve akademisyen adayları da yapacakları araştırmaların konusu, sonuçlarını yayınlama, hatta nerede yayınlatacağı gibi konularda özgür hissetmiyorlardır bence (K3).

Katılımcıların tez konusu, araştırma konusu, ödev gibi konularda zaman zaman baskıya maruz kaldıklarını K4 şu sözlerle anlatmaktadır:

Derslerde olmadı ama tez konumda oldu. Benim aslında bir tez konum vardı fakat benim tez danışmanım ihraç edildikten sonra yeni tez danışmanım bu konuyu çalışamayacağımı söyledi. O yüzden ona bir tez konusu beğendirene kadar sanırım 3 yıl geçti (K4).

Yine katılımcılardan K1 doğrudan baskıya maruz kalmasalar da içinde bulunulan siyasi koşulların kişiyi otokontrole ittiğini şöyle ifade etmektedir:

Doktora çalışmama geldiğim zaman özellikle siyasal iklim çalışma konularımı daralttı. Yani böyle daha politik konular yerine daha teknik konular üzerine çalışma konusunda kendimi bilinçsiz bir tercih yapmak zorunda bırakmış olabilirim (K1).

Katılımcılara, öğrenme süreçlerinde (özellikle konu seçimi, yöntem belirleme ve değerlendirme yaklaşımları gibi alanlarda) ne ölçüde bağımsız karar verebildikleri sorulmuştur. Katılımcılar öğrenme süreçlerinde bağımsız karar verme konusunda dışardan baskıya maruz kalmasalar da otokontrol etkisiyle hareket ettiklerini, ders izlencelerinin önceden belirlenmesi neticesinde seçeneklerin bile sınırlı olduğu koşullarda seçim yapmanın sanal bir özgürlük havası yarattığını vurgulamışlardır.

Doktora programında öğrenme süreçlerinde ders içerikleri dersin hocası tarafından hazırlanıp bize veriliyordu... Ödev, sunu, araştırma ve diğer çalışmalarda genellikle konu öğretim üyesi tarafından belirleniyordu diyebilirim genel hatlarıyla. Seçme şansımız oluyordu bazı derslerde belirlenmiş başlıklar içinden tabii (K3).

Ders açısından, günün sonunda bir şey var, ders izlencesi var (K5).

Otokontrol içerisinde tutuyorsun ya da bazı konular hakkında hiç konuşmuyorsun, susuyorsun... Susmak, çoğu zaman en kolay kaçış yolu oluyo. Tabii bundan dolayı bir baskı haline gelmiyor ama susmanın kendisi bir baskının sonucu aslında... Aslında akademik alan bir habitus. Oraya girdiğiniz zaman farkında bile olmazsanız o alanın habitusuyla, o alanın yaşam alanıyla birlikte sınırlandırılıyorsunuz. Zaten akademide size araştırma konusu verilir zaten. Yani bu alanda araştırma yap. Bu alanla ilgili hiçbir araştırma yapma. Zaten o bilinçli bir tercih olmasa bile öyle bir ortam olur ki, yani sizin kendi tercihiniz gibi görünen aslında bir başkasının sizin üzerinizdeki baskısıdır. Ama siz onun hiç farkına bile varmazsınız. Yani yeri geldiği zaman şunu dersiniz. Bizim üniversitemiz ya da bölümümüz çok özgürlükçü. Ama hiç farkında olmadan aslında o baskının bir sonucunu siz aynı zamanda yansıtıyorsunuzdur (K1).

Katılımcıların ifadeleri, akademik özgürlük hissinin dönemsel ve kurumsal faktörlere bağlı olarak değiştiğini ortaya koymaktadır. Özellikle 2016 yılı öncesi dönemde kendilerini daha özgür hisseden katılımcılar, bu tarihten sonra üniversitelerdeki tasfiyeler, ihraçlar ve genel politik atmosferin etkisiyle bu özgürlüğün giderek daraldığını belirtmişlerdir. Araştırma konusunun belirlenmesinden tez danışmanına ulaşma sürecine kadar birçok aşamada yaşanan müdahaleler, özgürlük hissini sınırlamaktadır. Bazı katılımcılar ise doğrudan baskı yaşamamış olsalar da içinde bulundukları siyasal atmosferin etkisiyle otokontrol geliştirdiklerini ifade etmişlerdir. Bu durum, baskının sadece dışsal değil, içselleştirilmiş biçimlerde de tezahür ettiğini göstermektedir. Bu bulgular, Lynch ve Ivancheva'nın (2015) neoliberal üniversite yapısında akademik özgürlüğün sadece kurumsal baskıyla değil, aynı zamanda performans ölçütleri ve politik atmosfer nedeniyle bireylerce içselleştirilmiş otosansür aracılığıyla da zedelendiği tespitini desteklemektedir. Ayrıca Marginson (2014), akademik özgürlüğün sadece anayasal güvence değil, aynı zamanda uygulamada hissedilen bir hak olduğunu vurgulamakta; bu da katılımcıların özgürlük hissindeki farklılıkları açıklamaya yardımcı olmaktadır. Katılımcıların "susmanın kendisi de bir baskının sonucu aslında..." türünden ifadeleri, üniversite ortamında görünmeyen ama etkili olan iktidar mekanizmalarının akademik öznelerin davranışlarını nasıl şekillendirdiğine işaret etmektedir.

3. Katılımcıların Kendi Uzmanlık Alanları veya Uzmanlığı Dışındaki Konuları İfade Etme Konusundaki Tutumları

Katılımcılara, hem kendi uzmanlık alanlarına ilişkin konularda hem de uzmanlıkları dışında kalan toplumsal, dini, politik, kültürel ve ideolojik meselelerde düşüncelerini özgürce ifade edip edemedikleri sorulmuştur. Katılımcılar, kendi uzmanlık alanlarına dönük konuları daha rahat ifade ederken uzmanlık alanları dışındaki özellikle toplumsal konuları ifade konusunda daha dikkatli olmaya çalıştıklarını vurgulamışlardır.

Kendi alanımda düşüncelerimi rahatça ifade ettiğimi söyleyebilirim. Uzmanlık alanı dışındaki konularda düşüncelerimi ifade ederken daha dikkatli olma ihtiyacı duyuyorum (K3).

Hangi unvanla söylediğiniz önemli; bazen yalnızca birey olarak söylediğimde aldığım tepkilerle, bu alanda doktora yapan ve üreten biri olarak konuştuğumda aldığım tepkiler aynı olmuyor. Yani çok farklılaşıyor (K5).

Katılımcılar, uzmanlık alanlarında düşüncelerini daha rahat ifade ettiklerini belirtirken; toplumsal, politik veya ideolojik konularda görüşlerini dile getirirken dikkatli olmaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum, akademik özgürlüğün sadece akademik üretimi değil, akademik çevredeki ifade biçimlerini de etkilediğini göstermektedir. Unvan ya da pozisyon gibi kimlik etiketlerinin düşüncenin alımlanmasında farklı tepkilere neden olması, akademik hiyerarşinin ifade özgürlüğü üzerindeki dolaylı etkisini yansıtmaktadır. Lynch (2006), akademide artan piyasa baskısının ve neoliberal yönetim tarzlarının ifade özgürlüğünü giderek daha fazla sınırlandığını ve akademik öznelere eleştirel konulara yönelmekten çekindiğini vurgular. Katılımcıların "alan dışı konularda daha dikkatli oluyorum" türünden beyanları, bu küresel eğilimle uyumludur. Bu durum, yalnızca akademik bilgi üretiminde değil, düşüncenin serbestçe dolaşımı bağlamında da özgürlüğün sınırlandığını göstermektedir.

4. Katılımcıların Araştırma ve Yayın Yapma Süreçleri İle Akademik Özgürlük Arasında Kurdukları İlişki

Katılımcılara, araştırma ve yayın süreçlerinde herhangi bir engelle karşılaşp karşılaşmadıkları; karşılaşıyorlarsa bu engellerin baskı oluşturma düzeyi ve niteliği

sorulmuştur. Bu bağlamda, araştırma yapma ve elde edilen sonuçları yayımlama süreçlerinde karşılaştıkları sorunlara dair görüşleri alınmıştır. Katılımcıların araştırma ve yayın süreçlerinde gerekli koşulan yayın sayısına ulaşmak açısından zaman zaman kendilerini sınırladıklarını, kırılgan gruplarla ilgili çalışmak istediklerinde daha popüler tartışma alanlarına yöneldiklerini K2 şu şekilde ifade etmektedir:

Eğer YÖK'ün mevcut sistemi içerisinde yer almak ve öğretim görevlisi olarak akademik kariyerinizi sürdürmek istiyorsanız, ne bileyim doçent olmak istiyorsanız onların istedikleri şeyleri yapmak zorundasınız. Şu kadar dergi, şu kadar makale yazmak zorundasınız. Yayın yapmak zorundasınız. İşte öyle olunca da şey yani hani o sınırlara tabi oluyorsun ve o da etkiliyor yani sonuç itibarıyla o bir tabii ki sınır (K2).

Yani şimdi siz şöyle bir şey yapıyorsunuz, akademisyenlere sürekli yayın baskısı geliştiriyorsunuz. Aynı zamanda da bu yayın baskısının altında akademisyenlere sadece bu alanlarda çalışma şartı koyuyorsunuz. Böyle olduğu zaman sürekli birbirini takip eden hiçbir yeni bir bilgiyi üretmiyorsunuz aslında. Sürekli birbirinin tekrarı zaten. Şimdi bakıyorsunuz, çalışmalara bir bakıyorsunuz, aynı kişiler sürekli birbirlerine kaynak atfı yapılmış. Yani burada bilimsel bir üretim sürecinden söz etmek mümkün değildir (K1).

Katılımcılar, araştırma ve yayın süreçlerinin nicel performans ölçütleri ve kadro baskıları nedeniyle özgürlükten uzaklaştığını ifade etmişlerdir. Yayın yapma zorunluluğunun, hangi alanda çalışılabileceğine dair sınırlamalar getirdiği ve tekrar eden, yaratıcı olmayan bir üretim sarmalı oluşturduğu belirtilmiştir. Yayın baskısının araştırmacıyı belirli konulara yönlendirdiği, eleştirel ya da kırılgan gruplara odaklanan çalışmalardan uzaklaştırdığı görülmektedir. Bu bulgular, Aksoy'un (2021) neoliberal yükseköğretim sisteminde yayın baskısının akademik özgürlük üzerinde dolaylı bir denetim aracı hâline geldiği yönündeki bulgularıyla örtüşmektedir. Marginson (2014) da benzer şekilde, ölçülebilirlik ve sıralama odaklı performans sistemlerinin özgün araştırma üretimini kısıtladığını ve akademik özerkliği gölgelediğini ifade etmektedir.

5. Akademik Özgürlük ve Toplumsal Kalkınma Arasındaki İlişki

Bu çalışma kapsamında kalkınma kavramı, yalnızca ekonomik büyüme ile sınırlı olmayan; toplumsal refahın yükselmesi, nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi,

demokratikleşme, bilgiye erişim ve bilimsel üretimin yaygınlaşması gibi çok boyutlu bir süreç olarak ele alınmıştır. Bu anlamda kalkınma hem maddi hem de entelektüel sermayenin güçlenmesini gerektirir. Akademik özgürlük ise bu sürecin temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Zira eleştirel, özgün ve topluma hizmet eden bilgi üretiminin ancak özgür bir akademik ortamda mümkün olduğu kabul edilmektedir. Bu çerçevede katılımcılara aşağıdaki sorular yöneltilmiştir:

İlk olarak katılımcılara, lisansüstü eğitim sürecinde akademik özgürlüğün ne tür bir öneme sahip olduğu ve bu özgürlüğün araştırma becerileri ile akademik gelişimlerine nasıl katkı sunduğu sorulmuştur. Katılımcılar bilimsel, tek tip olmayan, eleştirel bilginin üretilmesi açısından lisansüstü eğitimde akademik özgürlüğü son derece önemsediklerini vurgulamış, böylece toplumun ihtiyaç duyduğu bilginin üretilmesinin önünün açılacağını belirtmişlerdir.

Yani bu bilimsel bilgi üretme sadece bireysel bir şey değil. Aynı zamanda bir toplumsal sorumluluk, bir kamusal sorumluluk. Bu konuda çalışma yapmak sadece insanın kendini tatmin etme sorunu değil. Bu aynı zamanda bir toplumsal sorumlulukla yapılması gereken bir şey. Bunun tam olarak yapılabilmesi için insanın bu az önce bahsettiğim dışsal bütün baskılardan kurtulması gerekiyor. Kendini geliştirmesi ve toplumsal olarak bu sorumluluğu yerine getirmek adına. Yani bu durumun olmadığı ortamlarda, öğrenme sürecinin tek tip ve sınırlayıcı bir yapıya bürünmesi kaçınılmaz bir sorun olarak ortaya çıkacaktır (K1).

Lisansüstü eğitimde akademik özgürlük nitelikli bir lisansüstü eğitimin olmazsa olmazıdır. Özgün ve özgürlüğü olan lisansüstü eğitim sürecinde nitelikten, entelektüel olmaktan, eleştirel düşünceden, yukarıda soru ve cevaplarda geçen çeşitli bağlamlarda baskılanmadan geçen eğitim-öğretim, araştırma ve üretim süreçleri şüphesiz daha anlamlı olacaktır. Ancak böyle bir durumda bilimsellikten, akademiden bahsedebiliriz sanırım (K3).

Daha sonra katılımcılara, akademik özgürlük ile toplumsal kalkınma arasında nasıl bir ilişki kurdukları ve akademik özgürlüğün toplumsal ilerlemeye katkısına dair düşünceleri sorulmuştur. Katılımcılar toplumsal kalkınmayı, halkın ihtiyaç duyduğu bilgiyi üreterek toplumun refahını arttırması şeklinde değerlendirerek eğitimin dışsallığına vurgu yapmışlar, eğitimi bir özgürleşme aracı olarak görmek gerektiğine şu şekilde vurgu yapmışlardır:

Halkın bilgisini üreterek de kalkındırabilirsin aslında. Yoksulun bilgisi mi? Kimsesizin bilgisi mi? LGBTQ+ bireyin bilgisi mi? Yani neyin bilgisi? Hani şeye bakarsak o kalkınmacı anlayışla yani devletin size yatırım yapması. Dolayısıyla sizin bu yatırıma bir karşılık vermeniz ilişkisinde sanki biraz asimetri üretiyoruz gibi. Biz sana bu imkanı sunduk. Sen bize biz işte vergilerle finanse ettik. Ne bileyim hocanın aldığı maaşı havuza toplanan paralardan ödedik. Sana sınıf ortamı sunduk. Projeksiyon verdik falan... Devlet size yatırım yaptı öyleyse devletin istediği bilgiyi üretin falan dersiniz orada bir sorun var. Ama yani insanlık yararına ortak yarara bir şey üretmek ya da ne bileyim o iktidar mekanizmalarını belki alaşağı edecek bilgiyi üretmek de son derece kıymetlidir. Bu da toplumsal kalkınmanın bence bir tarafında (K5).

Eğitimin toplumsal kalkınmada önemli bir rolü olsa da, kalkınmanın çok boyutlu bir süreç olduğu ve yalnızca eğitimle gerçekleşmeyeceği unutulmamalıdır. Yani az önce de söyledim, eğitime bir özgürleşme meselesi, insanın kendini gerçekleştirme meselesi olarak bakarsak buradan daha doğru sonuçlar alabiliriz diye düşünüyorum. Yani tabi ki bunun toplumsal gelişmeye, toplumsal kalkınmaya muhakkak etkisi var özellikle dışsallıklar bağlamında (K1).

Katılımcılar, akademik özgürlüğün yalnızca bireysel gelişim için değil, aynı zamanda toplumsal yarar üretimi için de vazgeçilmez bir unsur olduğunu vurgulamaktadır. Akademik özgürlüğün yokluğunda bilgi üretiminin sınırlandıracağı, bu durumun toplumun entelektüel düzeyde ilerlemesini ve kalkınmasını engelleyeceği belirtilmiştir. Eğitimin sadece bireyin değil toplumun da özgürleşmesi için bir araç olduğu vurgulanmaktadır. Bu değerlendirmeler, Lynch (2006) ve Marginson (2014)'un akademik özgürlüğü yalnızca akademik bir mesele olarak değil, demokratik toplumların temel taşı olarak görmesiyle örtüşmektedir. Katılımcıların kalkınmanın yalnızca ekonomik değil, entelektüel ve demokratik boyutlarıyla da ele alınması gerektiğine dair görüşleri, eğitimin dışsallığına ve özgürleştirici rolüne vurgu yapan çağdaş literatürle uyumludur.

Tartışma ve Sonuçlar

Lima Bildirgesi'nde belirtildiği üzere, akademik özgürlük; bilginin araştırma, inceleme, tartışma, belgeleme, üretme, öğretme ve yazma yoluyla elde edilip paylaşılması sürecinde bilim insanlarının hiçbir dış baskıya maruz kalmadan hareket edebilmesini güvence altına alan bir ilkedir (DÜS, 2003). Bu çerçevede, araştırmının

bulguları doktora mezunlarının Türkiye’deki akademik iklimde bu özgürlüğü tam anlamıyla deneyimleyemediklerini göstermektedir. Katılımcılar, tez konusu belirleme, araştırma yürütme ve görüşlerini ifade etme gibi temel akademik faaliyetlerde dolaylı baskılara maruz kaldıklarını; bu baskıların çoğu zaman doğrudan müdahalelerden ziyade politik atmosferin yarattığı otokontrol mekanizmaları aracılığıyla ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Bu durum, Rochford’un (2003) vurguladığı biçimiyle, akademik özgürlüğün yalnızca öğretim üyeleri için değil, aynı zamanda toplumun yararına bilgi üretimi açısından da yaşamsal bir gereklilik olduğunu doğrular niteliktedir.

Katılımcıların büyük bölümü, akademik özgürlük kavramına ilişkin temel bilgiye sahip olduklarını; ancak bu bilincin kurumsal düzeyde desteklenmediğini ifade etmiştir. Kurumlarında akademik özgürlük konulu oryantasyon, eğitim ya da bilgilendirme süreçlerinin bulunmaması, akademik kültürde farkındalık eksikliğini göstermektedir. Bu bulgu, Yazıcı’nın (2012, s.77) “üniversite, toplumun bir parçasıdır; toplumla birlikte gelişir veya geriler” şeklindeki vurgusuyla örtüşmektedir. Nitekim demokratik katılımın ve ifade özgürlüğünün sınırlı olduğu toplumsal yapılarda, akademik özgürlüğün de paralel biçimde zayıfladığı gözlenmektedir.

Araştırma bulguları ayrıca, akademik çalışmaların yürütülmesinde politik atmosferin etkisini açık biçimde ortaya koymaktadır. Katılımcılar, doğrudan baskı görmeseler bile, “içselleştirilmiş otosansür” olarak adlandırılabilir bir sessizlik kültürünün akademik ortamlarda giderek yaygınlaştığını ifade etmişlerdir. Algın ve Baskan (2015), bu sessizlik kültürünün akademik gelişmenin önünde önemli engeller oluşturduğunu ve uzun vadede akademisyenleri tükenmişliğe sürüklediğini belirtmektedir. Bu bulgu, araştırmada ortaya çıkan otokontrol davranışlarını anlamlandırmada açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

Akademik özgürlüğün özünde, bireyin düşüncelerini baskıdan bağımsız biçimde ifade edebilme hakkı yatar. Günay (2004), akademik özgürlüğü her şeyden önce fikir beyan etme hakkı olarak tanımlarken, Barrow (2009) bu özgürlüğün akademisyene yalnızca uzmanlık alanına ilişkin konularda fikir açıklama imkânı tanıdığını, bunun dışındaki kişisel görüşlerin akademik koruma alanına girmediğini

vurgulamaktadır. Bu bağlamda, katılımcıların kendi uzmanlık alanlarına ilişkin konularda daha rahat, toplumsal ve politik içerikli konularda ise daha temkinli davranmaları söz konusu literatürle uyumludur. Akademisyenlerin ifade özgürlüğünü sınırlayan bu durum hem akademik üretimin çeşitliliğini azaltmakta hem de toplumsal eleştirel düşüncenin gelişimini engellemektedir.

Araştırma bulguları ayrıca, yayın ve performans baskısının akademik özgürlük üzerinde önemli bir kısıtlama yarattığını göstermektedir. Katılımcılar, Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) atama ve yükselme kriterlerinin “yayın sayısı”na dayalı olması nedeniyle özgün konulara yönelmek yerine popüler ve risksiz alanlarda çalışmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bu bulgu, neoliberal akademik yapının akademisyenleri nicel üretim baskısı altında biçimlendirdiğini ortaya koyan çağdaş literatürle paralellik göstermektedir. Yayın sayısına dayalı değerlendirme anlayışı, akademik özgürlüğü görünmez biçimde sınırlandırmakta ve bilginin eleştirel niteliğini zayıflatmaktadır.

Katılımcıların tamamı lisansüstü eğitimde akademik özgürlüğün bilimsel niteliği koruma açısından vazgeçilmez olduğunu vurgulamıştır. Onlara göre özgür bir akademik ortam, tek tip bilgi üretimini engeller; toplumun ihtiyaç duyduğu yenilikçi ve eleştirel bilgilerin üretimini mümkün kılar. Bu görüş, Rochford (2003) ve Yazıcı'nın (2012) çalışmalarında da ifade edildiği üzere, akademik özgürlüğün yalnızca bireysel değil, aynı zamanda kamusal bir değer olduğunu göstermektedir. Akademik özgürlüğün korunması hem bilimin ilerlemesi hem de toplumsal kalkınmanın sürdürülebilirliği için zorunlu bir koşuldur.

Araştırma bulguları, doktora mezunlarının akademik özgürlük kavramını genel hatlarıyla bildiklerini ancak bu bilincin kurumsal düzeyde sistematik bir biçimde yapılandırılmadığını göstermektedir. Katılımcılar, akademik özgürlükle ilgili temel ilke ve bildirgelerden haberdar olsalar da bu bilgiyi çoğunlukla bireysel çabalarla veya yüksek lisans düzeyindeki bazı dersler aracılığıyla edinmişlerdir. Üniversitelerde bu konuda düzenli bilgilendirme, oryantasyon ya da farkındalık çalışmaları yapılmadığı için akademik özgürlük bilinci kurumsal kültürde yeterince yerleşmemiştir. Bu durum,

akademik özgürlüğün yalnızca bireysel farkındalığa dayalı bir kavram olarak kalmasına neden olmaktadır.

Katılımcılar, akademik çalışmalarını yürütürken kendilerini tam anlamıyla özgür hissetmediklerini ifade etmişlerdir. Araştırma sürecinde ortaya çıkan bulgular, doğrudan baskıdan ziyade otokontrol ve dolaylı yönlendirme mekanizmalarının akademik yaşam üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle 2016 sonrasında yaşanan politik ve yönetsel dönüşümler, ifade ve araştırma özgürlüğünü daraltarak akademik iklimde temkinli davranma eğilimini güçlendirmiştir. Bu atmosfer, akademisyenlerin eleştirel, yenilikçi ve toplumsal meselelere duyarlı konulara yönelmesini zorlaştırmaktadır.

Elde edilen veriler, tez konusu belirleme, araştırma yürütme ve yayın süreçlerinin de çeşitli biçimlerde sınırlandığını ortaya koymuştur. Katılımcılar, danışman değişiklikleri, bürokratik kısıtlar ve yayın kriterleri nedeniyle çoğu zaman kendi akademik ilgi alanlarının dışına çıkmak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Akademik performans ölçütlerinin yayın sayısına dayalı olması, araştırmacıları özgün konulardan uzaklaştırarak popüler ve riskten uzak alanlara yönlendirmektedir. Bu durum, bilginin niteliğini zayıflatmakta ve bilimsel üretimin çeşitliliğini azaltmaktadır. Dolayısıyla, akademik özgürlüğün yalnızca siyasi değil, yapısal ve idari koşullar tarafından da sınırlandırmakta olduğu söylenebilir.

Araştırma ayrıca, katılımcıların akademik özgürlüğün toplumsal kalkınma açısından taşıdığı önemin farkında olduklarını ortaya koymuştur. Katılımcılar, bilgi üretiminin yalnızca bireysel bir akademik faaliyet değil, aynı zamanda topluma karşı bir sorumluluk olduğunu vurgulamışlardır. Eleştirel düşüncenin gelişmesi, demokratikleşmenin güçlenmesi, toplumsal eşitliğin sağlanması ve bilgiye erişimin yaygınlaşması açısından akademik özgürlüğün hayati bir değere sahip olduğu belirtilmiştir. Akademik özgürlüğün güvence altına alınmadığı bir yükseköğretim sistemi hem bireysel yaratıcılığı hem de toplumsal ilerlemeyi sınırlamaktadır. Bu nedenle, özgür düşüncenin, eleştirel yaklaşımın ve bilimsel çeşitliliğin desteklendiği bir akademik ortam, toplumsal gelişmenin temel koşullarından biri olarak görülmelidir.

Kaynaklar

- Akarsu, B. (1975). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Aksoy, H. H. (2021). Yükseköğretimin Neoliberal Dönüşümü Sürecinde Akademik Özerklik ve Bilimsel Özgürlüğü Anmak [Commemorating academic autonomy and scientific freedom in the process of neoliberal transformation of higher education]. In M. Uysal, A. Yıldız, Ş. E. Bağcı, & N. Korkmaz (Eds.), *Fevziye Sayılan'a Armağan* (ss. 201–205). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Aktan, C. (2008). Akademik özerklik. <http://www.canaktan.org/egitim/universite-reform/aka-ozerklik.htm>. Erişim tarihi: 23.08.2024
- Algın, İ. ve G. A. Baskan, (2015). Üniversitelerde Örgütsel Sessizliğin Olası Sonuçları, *Yükseköğretim Dergisi*, 5 (2), 81-90.
- Alkış, B. (2015). *Akademik Özgürlük*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Galatasaray Üniversitesi, İstanbul.
- Alpkaya, G. (2001). *UNESCO'nun 1997 Tarihli Kararı Işığında Akademik Özgürlük, Cevat Geray'a Armağan*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yay., 229-244
- American Association of University Professors (AAUP). (1940). *Statement of principles on academic freedom and tenure*. Retrieved from <https://www.aaup.org/report/1940-statement-principles-academic-freedom-and-tenure>
- Balcı, A. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma. Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem A Yayınları.
- Balyer, A. (2011). Akademik Özgürlük: Türkiye'deki Akademisyenlerin Algıları. *Eğitim ve Bilim*, 36(162).
- Barrow, R. (2009). Academic freedom: its nature, extent and value. *British Journal of Educational Studies*, 57(2), 178-190.
- Bilgili, A. S. (2016). Üniversitelerde Bilimsel/Akademik Özerklik ve Özgürlük Hakkında Bir Değerlendirme. *Journal of Graduate School of Social Sciences*, 20(1).
- Bolay, S. H. (2011). Çağdaş Üniversitede Neler Önem Kazanmaktadır? *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(3), 105-112. Erişim adresi: http://highereducation.beun.edu.tr/pdf/pdf_HIG_1539.pdf
- Bozkurt, S. (2012). *Örgütsel Demokrasiyi Ve Akademik Özgürlüğü Benimseme Ve Türkiye'de Uygulanabilir Bulma Düzeyine İlişkin Öğretim Elemanlarının Görüşleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Creswell, J. W. (2015). Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çetinsaya, G. (2013). Akademik Özgürlük Bildirisi. Erişim adresi: <https://www.yok.gov.tr/web/guest/ozgurluk>

- Doğan, D. (2015). *Türkiye’deki Yüksek Öğretim Kurumlarında Hesap Verebilirlik ve Akademik Özgürlük*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eskişehir.
- DPT. (2006). *Dokuzuncu kalkınma planı (2007-2013) Yükseköğretim özel ihtisas komisyonu raporu*. Ankara.
- Dünya Üniversiteler Servisi. (2003). Lima Bildirgesi: Akademik Özgürlük ve Yükseköğretim Kurumlarının Özerkliği. *Eğitim Bilim Toplum*, 1(4), 88-93.
- Erdem, A. R. (2013). Üniversite özerkliği: Mali, akademik ve yönetsel açıdan yaklaşım. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3 (2), 97-107.
- Ergüder, Ü. (2007). *Neden Yeni Bir Yüksek Öğretim Vizyonu?* İstanbul: Sabancı Üniversitesi.
- Ergün, R. (2014). *Akademik Özgürlük.” Hakkınız Var: İnsan Hakları Üzerine Yazılar*. Kafkaslı, Zehra ve Begüm Baki (der.) içinde. İstanbul: Doğan. 107-110.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. ve Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Gedikoğlu, T. (2013). Yükseköğretimde akademik özgürlük. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (3), 179-183.
- Günay, D. (2004). Üniversitenin niteliği, akademik özgürlük ve üniversite özerkliği, *International Congress on Higher Education, İstanbul*.
- Güner, H. (2017). *Eğitim Fakülteleri Öğretim Üyelerinin Akademik Özgürlük Algılarının İncelenmesi*, Doktora Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Human Rights Watch. (2018). *Turkey: Government targeting academics*. Retrieved from <https://www.hrw.org/news/2018/05/14/turkey-government-targeting-academics#:~:text=Together%20these%20actions%20are%20creating,freedom%20and%20freedom%20of%20expression>
- Karaman, S. ve Bakırcı, F. (2010). Türkiye’de Lisansüstü Eğitim: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, 94-114.
- Karayalçın, Y. (1964). Üniversitelerin İdare ve Murakabesi-mukayeseli bir inceleme. Ord. Prof. Dr. Ernest Hirsch’e Armağan, *Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları*, 197.
- Kükner, B. (2015). Bir Hak Olarak Akademik Özgürlük, *ViraVerita e-Dergi*, (2), 65-88.
- Lynch, K. (2006). Neo-liberalism and marketisation: The implications for higher education. *European Educational Research Journal*, 5(1), 1–17. <https://doi.org/10.2304/eeerj.2006.5.1.1>
- Lynch, K. & Ivancheva, M. (2015). Academic freedom and the commercialisation of universities: A critical ethical analysis. *Ethics in Science and Environmental Politics*, 15(1), 71–85. <https://doi.org/10.3354/esep00160>
- Marginson, S. (2014). Academic freedom: A global comparative approach. *Frontiers*

- of Education in China, 9(1), 24–41. <https://doi.org/10.1007/BF03397000>
- UNESCO. (1997). *Recommendation concerning the status of higher-education teaching personnel*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- UNESCO. (1998). *World declaration on higher education for the twenty-first century: Vision and action*. World Conference on Higher Education, Paris. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000141952>
- United Nations. (1966). *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. United Nations Treaty Series, 993, 3. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>
- Oğuzkan, F. (1974). *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- Özcan, D.ve Çakır, H. (2016). Üniversite-Toplum, Devlet, Piyasa/Sermaye İlişkileri Bağlamında Üniversite Özerkliği. *Journal of Higher Education ve Science/Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 6(1).
- Rabban, D. M. (1990). A Functional Analysis of "Individual" and "Institutional" Academic Freedom under the First Amendment. *Law and Contemporary Problems*, 53 (3)
- Rochford, F. (2003). Academic freedom as insubordination: the legalisation of the academy. *Education and the Law*, 15(4), 249-262.
- Sabancı, A. A. (2019). The many faces of the freedom of information threats in Turkey. IFLA FAIFE Blog. Retrieved from <https://blogs.ifla.org/faife/tag/intellectualfreedom20years/#:~:text=These%20two%20layers%20of%20control,of%20censorship%20in%20this%20blog post>
- San, C. (1993). Bir Toplumsal Kurum Olan Üniversitede Özerklik ve Bilim Özgürlüğü. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 48(1), 149-153.
- Scholars at Risk. (2021). *Free to think 2021*. New York, NY: Scholars at Risk Academic Freedom Monitoring Project. Retrieved from <https://www.scholarsatrisk.org/resources/free-to-think-2021/>
- Scott, P. (2006). Higher education and the transformation of society. In R. Barnett (Ed.), *Reshaping the University* (pp. 39–56). McGraw-Hill.
- Seggie, F. N. ve Gökbel, V. (2014). Geçmişten Günümüze Türkiye’de Akademik Özgürlük. *Analiz, Haziran*, (98), 1-36.
- Taştan, İ.Ö. ve Ördek, A. (2019). OHAL Döneminde Türkiye’de Akademik Özgürlükler Araştırması Raporu. *İnsan Hakları Okulu*. Ankara.
- Türk Dil Kurumu. (2025). *Özerklik. Türk Dil Kurumu sözlüğü içinde*. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr>
- Yaşa, R. (2024). *Öğretim Elemanlarının Görüşlerine Göre Üniversite Özerkliği ve Akademik Özgürlük*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi,

Ankara, Türkiye.

Yazıcı, E. (2012). Türkiye’de Üniversite algısı: Sorunlu Bir Dönüşüm. V. Bilgin (Ed.). *Üniversite, Bilim ve Türkiye* (ss. 75-83). Ankara: Binyıl Yayınevi.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (8. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

YÖK. (1996). Yükseköğretim Kurulu Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği

YÖK. (2007). *Türkiye'nin yükseköğretim stratejisi*, Ankara: Yayın No:2007-1.

Yazarlar Hakkında

Pınar Yazgan, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Yönetimi doktora programına devam etmektedir. Ankara’da bir devlet okulunda sınıf öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Araştırma alanları arasında, eleştirel eğitim, sosyal dışlanma, toplumsal cinsiyet, eğitim ekonomisi, eğitim politikaları yer almaktadır.

Faruk Saylık, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Yönetimi doktora programından mezun olmuştur. Diyarbakır’da bir devlet okulunda matematik öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Araştırma alanları arasında eğitim politikaları, eğitim ekonomisi ve planlaması ve okul seçimi konuları yer almaktadır.

International Journal of Educational Policies

ISSN: 1307-3842

<http://ijep.icpres.org>

<http://ojs.ijep.info>

